

Bibliotheca Hungariae Politica
/ Magyar Politikai Könyvtár

FORRÁSOK
A 17. SZÁZADI MAGYAR
POLITIKAI GONDOLKODÁS
TÖRTÉNETÉHEZ

II.

Szerkesztették

BÁTHORY ORSOLYA
BENE SÁNDOR
KÁRMÁN GÁBOR
ZÁSZKALICZKY MÁRTON

reciti
Budapest, 2020

Készült a NKFIH K 113251. számú kutatási projektje („Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmodok a Bocskai-felkelés szöveghagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában”) keretében.

A kiadást támogatta a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának „Sztoicizmus és a modernség hagyománya a magyar irodalomban” kutatócsoportja (témaszám: 20683B800), a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete

Könyvünk a Creative Commons

Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978 615 5478 89 5

Kiadja a reciti,

a BTK Irodalomtudományi Intézetének

tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

BENE SÁNDOR

A láthatatlan könyvtár

(Utószó és előszó)

A jelen kötet címnegyedében kétnyelvű sorozatcím olvasható: *Bibliotheca Hungariae Politica – Magyar Politikai Könyvtár*. Önmagában ez nem volna különösebb feltűnést keltő gesztus; a sorozatcímek jönnek-mennek, nagy beharangozóval, reményekkel induló szériákat elsodor egy kiadói válság, egy-két kötet után nyomtalanul eltűnnek. Egyeseket talán mégis meglep, hogy a sorozatcím egy több kötetes forráskiadvány második kötetében bukkan fel, mintegy fagocitaként rátelepedve a gazdászervezetre. Mivel a következő években várhatóan (de legalább reményeim szerint) más kiadványokon is megfigyelhető lesz sporadikus feltűnése, talán most, az első alkalommal érdemes számot adni róla, hogy került egyáltalán ide, és milyen esélyekkel, merre terjed majd tovább. Az egyenes beszéd eloszthat bizonyos félreértéseket. A *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez* egy NKFIH (néhai OTKA) kutatási projekt keretében indult meg.¹ A kutatócsoport azonban több anyagot gyűjtött, mint ami belefért volna egyetlen kötetbe, így dagadt az egy kötet kettővé, sőt már most látszik, várhatóan hárommá. A projektből a kimaradt anyagot már csak részben lehetett finanszírozni, a futamidő is lejárt, az érdeklődés (a szerkesztőké, a fordítóké és a reménybeli olvasóké) azonban maradt. Mintha egy sikeres előadás után a ráadás végigjártására ki kellene egészíteni a villanyszámlát és az ügyelő fizetését. Ezen a ponton lépett be a támogató csendestársak közé a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudo-

1 „Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a Bocskai-felkelés szöveghagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában” (NKFIH K 113251, 2015–2019; vezető: Kruppa Tamás, résztvevők: Ács Pál, Bene Sándor, Kármán Gábor, Szabó András Péter, Kees Tszelszky, Zászkaliczky Márton).

mányi Intézete és a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának „Sztocizmus és a modernség hagyománya a magyar irodalomban” kutatócsoportja. Az utóbbi vezetőjeként és a sorozatcím egykori ötletgazdájaként² az aktuális tudományfinanszírozási magyarázkodáson túl talán történetibb magyarázattal is szolgálhatok arról, mi indokolja a szokatlan eljárást: egy megindult sorozat új sorozatcímmel való felszerelését.

A kora újkori politikai irodalom, főként az 1450 és 1750 között keletkezett politikai filozófiák kutatása évtizedek óta izgalmas tudományos kihívás, Quentin Skinner és a cambridge-i eszmétörténeti iskola fellépése óta nemcsak történeti, hanem historiográfia-módszertani, sőt, irodalomelméleti kérdéseket is felvető terület. A modern politikai rendszerek működési zavarainak vizsgálata, vagy akár egyes innovatív irányzatok esélyeinek felmérése megkívánja a történeti reflexiót, a „honnan jöttünk” kérdésének feltételét, a probléma megértéshez szükséges distancia megteremtését. Macchiavelli, Bodin, Lipsius, Hobbes, Pufendorf, Locke és társaik felől szemlélve történeti mélységet nyernek a frissnek tűnő dilemmák, új utakra nyílik rálátás. Magyar viszonylatban ez különösen érdekes kérdés, lévén hogy a szó klasszikus értelmében kora újkori magyar politikai filozófia jószerével nem is létezik, nincsenek a felsorolt nagyságokhoz hasonló, azokhoz mérhető politikai gondolkodóink. Politikai irodalmunk persze van (volt), noha a legritkábban hívta magát annak: inkább teológiának, morálfilozófiának, históriának, jognak, vagy éppen „költészetnek”. A 17. század közepéig még az eminensen politikai témák körül forgó röpirat-irodalom, illetve gúnyversek és paszkvillusok is hol jogi, hol vallási, hol erkölcsi érveket hangoztatnak céljuk eléréseért. „Politikával” többnyire az ellenfelet vádolják, vagy magánlevélben, országgyűlési naplókban, titkos diplomáciai iratokban szólalnak meg direkt politikai érvek.³ Mégis, ha másképp nem, szemérmétre, a modern politikai diskurzus ebből a végtelen változatosságot mutató műfaji konglomerátumból áll össze, annak közös halmazaként kezdi megformálni a maga határait. Aki pedig Tarnai Andor szállóigévé vált híres kérdésére („hogyan beszéltek a magyar nemesek az országgyűléseken?”)⁴ keresi a választ, vagy annak hátterére kíváncsi (hogyan gondolkodtak a politikáról – egyház és állam viszonyáról, uralkodói szuverenitásról és kollektív jogokról, nemzetről és hazáról – az egyházi és világi

- 2 Sok évvel ezelőtt ilyen címen publikáltam egy forráskiadás-sorozatra javaslatot tevő programtanulmányt: BENE Sándor, „Eszmétörténet és irodalomtörténet: A magyar politikai hagyomány kutatása”, *Budapesti Könyvszemle* 19 (2007/1): 50–64.
- 3 A jelenségről: ALMÁSI Gábor, „Bevezetés”, in ALMÁSI Gábor, *A Secretissima instructio (1620): A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében*, 9–123 (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014), 19–24.
- 4 TARNAI Andor, „A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 91 (1986): 637–656, 656.

előkelők, illetve a művelt, külföldet járt papok és nemesek), annak éppen ezt az anyagot kell megváltatnia a magyar régiségből.

A korszakkal foglalkozó kollegák, történészek, irodalomtörténészek, egyháztörténészek polcain nagyrészt ugyanazok a szerzők, ugyanazon szövegek modern vagy facsimile kiadásai sorakoznak, számítógépük fájlkezelőjében ugyanazon művek korabeli edícióinak pdf-másolatai rejtőznek – egy olyan láthatatlan könyvtár darabjai, amelyekre eddig is rákerülhetett volna a „Bibliotheca Hungariae Politica” sorozatcím, még ha látszólag nem is kapcsolja őket egymáshoz a „politika” varázsszava. A reneszánsz magyar politikai irodalom jelképes kezdete, a Corvina-gyűjteménynek talán első darabja, Andreas Pannonius Hunyadi Mátyásnak dedikált könyvméretű „buzdító levele” (*Libellus de virtutibus*) nem más, mint egy morálteológiai traktátus az uralkodó erkölcsi felkészüléséről a halálról való elmélkedésre.⁵ A korszak végén, II. Rákóczi Ferenc *Értekezése a hatalomról* (*Tractatus de potestate*) a legnagyobb súlyt a politikai hatalom transzcendens távlatára veti.⁶ A kettő között pedig kánonoskönyvek és politikai prédikációk, jeremiádok, emlékiratok, önéletírások, földrajzi és történeti művek sorakoznak a polcon; Aurelio Lippo Brandolini, Galeotto Marzio, Bornemisza Péter, Magyar István, Alvinci Péter, Draskovics János és Prágai András Guevara-fordítása, Révay Péter korona-deszkripciója, Szepesi Csombor Márton európai útleírása, Laskai János magyar Lipsiusa, és a legnagyobbak: Pázmány, Zrínyi, Rákóczi munkái. A kontroverzteológia alapműve, a *Kalauz*, a *Szigeti veszedelem*, a *Vallomások* és az *Emlékiratok* – egyéb irodalmi erényeik mellett a politikai gondolkodás csúcsművei is. A virtuális könyvtár szerzői továbbá a jogászok (Werböczy, Telegdi), a történetírók és krónikások, Istvánffy, Forgách Ferenc, Bethlen János vagy éppen a nem magyar származású, de magyar kérdéseket vastagon tárgyaló tudósok, katonák, filozófusok, Bonfini-től és Vitezović Rittertől Montecuccoliig, Luigi Ferdinando Marsiliótól Giambattista Vicóig. A háttérben pedig ott az antik történeti irodalom, Hérodotosz, Thuküdidész, Plutarkhosz, Livius, Tacitus, Sallustius: a politikai pályára készülő fiatalok a hazai és külföldi iskolák retorikai kurzusain ezekből vették a példaanyagot, a felsőbb évfolyamokon ezeket kommentálták, s végül már fordították is anyanyelvükre.⁷

5 Lásd Sándor BENE, „Where Paradigms Meet: The Theology of Political Virtues in Andreas Pannonicus’ Mirror for Princes”, in *Italy & Hungary: Humanism and Art in the Early Renaissance*, ed. Péter FARBAKY and Louis Alexander WALDMAN, 172–215 (Firenze: Villa I Tatti, The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies, 2011).

6 BENE Sándor, „Az ellenállás hermeneutikája: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből”, in „*Nem süllyed az emberiség...*”: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, 1035–1058 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007), 1039–1047.

7 Lásd KECSKEMÉTI Gábor, „Zrínyi Miklós és a németországi államelméleti gondolkodás újabb szakasza”, in *Határok fölött: Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerk. BENE

S ha már Zrínyi (vagy éppen a közköltészet és a retorikai képzés) kapcsán az „irodalomról” szó esett, ez is megér egy klasszikus hivatkozást. Arany László nagy tanulmánya (*A magyar politikai költészetéről*, 1874) megállapította, hogy voltaképpen politikai költészet a magyar régiségben szinte nincs is; politikai költészetünk teológia, vallásos költészetünk politizál („keresztyénség és hazafiság egy érzelmmé olvadt”). Továbbá: a magyar politikai költészet uralkodó érzelme a „hazafias bánat ömledése”, alaphangja a fájdalom és a panasz, a „borongó méla bánat” s a „merengés a múlt dicsőségén”. Átmeneti kiegyezések idején, békés korokban pedig, amikor a képzelet szabadságvágya ütközik a józan ész ítéletével, nos, olyankor „a keserűbb lélek humorra fakad”, s „a szárnyaszegett lelkesedés megteremti a politikai költészetnek egy másik nemét, a satírárt”.⁸ Minden volt itt a régiségben, csak „tisztá” politikai irodalom kevés. Másfelől viszont – s éppen Arany László mutatta ki finom elemzések sorával – minden vagy szinte minden a politikáról (is) szólt. Ez a furcsa szinkretizmus úgy tűnik, túlélte a kora újkor századait, jórészt máig velünk maradt. A fejlett nyugat-európai régiókhoz viszonyított visszamaradottság, a politikai diskurzusmező archaikus szerkezete persze érdekes együttállásokat is hozott, olykor a másutt érintkezésbe sem kerülő politikai „nyelvek” egymásra torlódását eredményezte egyes szűkebb időszakokban és régiókban. A műfaji tarkaság és az elméleti reflexiók hiányos volta kényszerítette ki a kora újkori politikai nyelvekre és gondolkodásra alkalmazott módszertant, a tematikus indirekciók egymást keresztező rendszerének keretfeltevését. A nyugat-európai eljárás (a politikai „nyelvek” interakcióinak vizsgálata, illetve a politikai alapfogalmak – a „kulcsszavak” – történeti szemantikájának kutatása) itt nem volt változtatás nélkül átvehető, mert hiányzott a tisztán politikai szövegeknek ehhez nélkülözhetetlen kritikus tömege. Ami másutt a politikai filozófia története vagy politikai eszmetörténet, az nálunk inkább irodalomtörténet. A vallási, moráldidaktikai, jogi és történeti szövegek, a maguk elsődleges jelentésmezője mellett indirekt módon, közvetett szövegaktusként, politikai jelentéseket is hordoz(hat)nak: így kerülnek a láthatatlan könyvtárba teológiai munkák, históriák, jogi és katonai könyvek. A másik oldalon viszont a tulajdonképpen politikai irodalomnak, ha mégoly gyakorlati kérdések, konkrét ügyek körül forog is, szintén lehetnek vallási, katonai, nevelési (!) intenciói és implikációi.⁹ I. Rákóczi György fejedelmi parainézisei a morálfilozófia (a leendő uralkodó kötelességei felől)

Sándor és mások, 435–448 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2017); a fordítási gyakorlatról, a szövegek kiadásával: KECSKEMÉTI GÁBOR, szerk., *Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, Régi magyar prózai emlékek 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 1993).

8 ARANY László, „A magyar politikai költészetéről”, in ARANY László, *Válogatott művei*, szerk. NÉMETH G. Béla, Magyar klasszikusok, 248–289 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960).

9 Az indirekciók (közvetett szövegaktusok) műfaji rendszeréről: BENE, „Eszmetörténet és irodalomtörténet...”, 58–61. Az itt ajánlott keretben tekintette át a katonai műveltséganyagot HAUSNER

indul, és a politikai tanítás szélesebb kereteire is tekintettel vannak.¹⁰ Pázmány Péter és Magyarai István teológiai és egyházpolitikai kérdésekben kibontakozó vitája viszont erős politikai implikációkat hordoz, a török elleni összefogás feltételeit járja körül.

A példák szaporításának nem ez a helye. Olyan mennyiségű és minőségű példaanyagot úgysem lehet még egyszer összehordani, mint az európai viszonylatban is páratlan RMNy-vállalkozás a korai újkori magyar nyelvű, valamint magyarországi könyvanyag analitikus bibliográfiája,¹¹ amellyel párhuzamosan folyamatosan bővül az „RMK III”, a külföldön, nem magyar nyelven, de magyar szerzők által írott kora újkori művek listája, benne a nagy tömegű politikai tárgyú egyetemi disputációval, amelyek sok esetben fejezetként épültek be a témavezető professzorok összegző műveibe.¹² A magyarországi politikai nyelvek, fogalmak, a politikai gondolkodás és politikai irodalom rendszerszerű szemléletét tekintve éppen a hatalmas RMNy-anyag első elemzései hozták a legizgalmasabb, új távlatokat nyitó eredményeket. Péter Katalin klasszikus tanulmánya, az *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban* (1984),¹³ az RMNy első két kötetének alapján mutatta ki, hogy a nyomtatott anyagban megfogható hazai műveltség az 1570 és 1600 közötti virágzás után az új század a világi tematikájú, anyanyelvű, az egyházaktól távolabb eső irodalom drasztikus visszaesését élte meg, valóságos kulturális sokkot, amit visszateologizálódás és a latin nyelvűség erősödése kísért. Az új század tudományos forradalmát, a modernitás nyitányát az anyanyelvi irodalomban a hazai közeg (magyar és nem magyar nyelvű összetevőit tekintve egyaránt) már nem élhette meg, a történettudomány által regisztrált „elkanyarodás” a gazdasági fejlődésben a szellemiek, a kultúra terén is jelentkezett. A következő évtizedek (1635–1655) RMNy-anyagát vizsgálva Heltai János monográfiája egészítette ki, s részben módosította ezt a képet annak megfigyelésével, hogy „nem a teológiai irodalom túlbujánzása a válságtünet, hanem sokkal inkább a többi művelődési terület viszonylagos sorvadása, szegényedése, dinamikájának csökkenése. A teológiai irodalom a szellemi életnek szinte egyetlen területe [...] ahol a válság, hanyatlás ellenére még lépést tartunk Európával, ezért a

Gábor, *Márs könyvet olvas: Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*, A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára (Budapest: Argumentum Kiadó, 2013).

10 RMNy 1722 (1638), 1827 (1640); az előbbit lásd TARNÓC Márton, szerk., *Magyar gondolkodók: 17. század*, Magyar remekírók (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979), 133–137.

11 BORSA Gedeon és HELTAI János, szerk., *Régi magyarországi nyomtatványok, 1471–1670*, 4 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971–2012).

12 Lásd P. SZABÓ Béla, „Magyarországiak politica-disputatiói nyugat-európai egyetemeken a 17. században”, in *A szabadság felelőssége: Írások a 65 éves Dénes Iván Zoltán tiszteletére*, szerk. PÉNZES Ferenc, 276–308 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011).

13 PÉTER Katalin, „Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban”, in PÉTER Katalin, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8, 77–97; 238–243 (Budapest: Ráday Gyűjtemény, 1995).

XVII. század eleji szellemi életünk legizgalmasabb jelenségei éppen az egyházi-vallási irodalom elemzéséből bonthatók ki”.¹⁴ A monográfia által kínált, a társadalom részintézmény-rendszereihez igazodó műfaji rendszerezés aránytalansága (az egyházi-vallási és az ahhoz szorosan kötődő iskolai kiadványok óriási többsége a jogi-politikai és az alkalmi kiadványok arányához képest) tehát mégsem annyira szélsőséges, mint a számok mutatják: az első két csoport ugyanis számos esetben átveszi a harmadik helyét, főként a teológiai munkák (mind populáris, mind elit regiszterüket tekintve) politikai implikációk sokaságát hordozzák (gondoljunk csak a zsolttármagyarazatként megfogalmazott királytűkrök esetére, vagy a politikai konfliktusok felekezeti sérelmi kontextusba állítására a röpiratirodalomban).

Azonban érdemes hangsúlyozni: amit a Magyar Politikai Könyvtár terve feltételez, az egy második szintű interpretáció, ami részben túlmegy az intézményesen és funkcionális műfaji alapon haladó rendszerezés vállalásán, részben pedig szűkebb is annál. A történeti diskurzuselemzés nem pusztán intézményekben létező, azokhoz kötődő műfajbokrokkal (szövegaktus-típusokkal) számol, hanem azt feltételezi, hogy mivel az intézményeket gyakran ismétlődő, formalizálódó diskurzusok hozzák létre, azokat a tematikus terepeket, szövegmezőket is vizsgálni érdemes, amelyek végül nem vagy csak hiányosan szilárdulnak intézményekké. (Jó példa az erősen foghíjas magyar udvari irodalom, amelyben Castiglione fordítóit, követőit hiába keressük, ám annál izmosabb az udvart bíráló moralizáló ága). A vizsgálat fókusza ugyanakkor szűkebb mint a régi művelődéstörténet teljes horizontja: csak a politikához vonható szövegekre figyel, azok kánonát szeretné összeállítani. Ez az egy kategóriára koncentráció pedig rögtön kiugratja a nagy tendenciákat kereső általánosítás anomáliáját. A 17. század első felére érvényesnek tartott romlás és hanyatlás tézise ugyanis éppen ezen a területen nem érvényes! Már Péter Katalin is regisztrálta: „... a politika, a jog és a törvények szövegei együtt az 1571–1600-as időszakban 11, a következőben [1601–1635] 44 művet jelentenek. Vagyis megnégyszereződtek. Feltűnő ezen belül az anyanyelvűség alakulása: a két időszak között 3-ról 30-ra emelkedett, megtízszereződött. Hasonlóan nagyarányú gyarapodás az 1601–1635 közötti periódus során egyetlen kategóriában sem fordult elő.”¹⁵

Ez az eredmény bizony nem illik az összképbe; Péter Katalin azzal tompítja az anomáliát, hogy a politikai irodalmat a köznemességhez köti (ami már magában is szűkülést jelzett, lefelé és felfelé is). Azonban a következő, már a század egész első felére kiterjedő áttekintés nemcsak megerősíti az arányokról adott képet (s ha a szűkebben vett jogi-politikai irodalomhoz odavonjuk a rendkívüli mértékben megerősödő kortörté-

14 HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában: 1601–1655*, Res Libraria 2 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Universitas Kiadó, 2008), 24–25.

15 PÉTER, „Aranykor és romlás...”, 93.

net- és emlékirat-írást is, akkor valóságos mennyiségi robbanásról beszélhetünk!), hanem világossá teszi: a Bocskai István, Bethlen Gábor majd I. Rákóczi György magyarországi fellépését kísérő röpiratirodalom minden addiginál szélesebb közönséget von be egy frissen megnyíló és saját határait egyre világosabban érzékelő politikai diskurzusba.¹⁶ Ugyanebbe az irányba hatnak az előző század populáris irodalmi munkáinak új kiadásai (Ilosvai Selymes Péter *Nagy Sándor-története* [1605, 1650] és *Toldija* [1620, 1629], de még Istvánfi Pál *Voltér és Grizeldisze* [1629, 1640] is),¹⁷ amelyek a szélesebb értelemben vett politikai nevelés, politikai erénytan alapművei voltak. A másik oldalon, az elit regiszter felől számítsuk még ide a magyar politikai nyilvánosságtörténet talán legjelentősebb kora újkori fordulatát, Esterházy Miklós nyomtatásban megjelentetett leveleit Rákóczi György fejedelemhez, melyekben egyértelmű a jelzett tendencia: a politikai egység igényének primátusa a magyar nemzetet megosztó felekezeti ellentétekkel szemben.¹⁸ A minden rendszerező igény alól kicsúszó, ám mégis egyértelműen politikai intenciójú nagyeposzok, Zrínyi Miklós és Listius László művei, a *Szigeti veszedelem* (1651) és a *Magyar Márs* (1653)¹⁹ pedig az utolsó kétséget is eloszlatják: a 17. század első fele nemcsak a teológiai, hanem a politikai műveltséget tekintve sem illeszthető be a szellemi hanyatlás és romlás narratívájába. Meggyőződésem, hogy ha az RMNY (valamint az RMK III) mellé odatesszük az *Adattár*²⁰ hatalmas folyamából kiemelhető politikai olvashányanyagot, a széles társadalmi rétegeket átfogó könyvtörténeti kutatásból kibontakozó képzet,²¹ akkor ez a következtetés csak erősödni fog.

Ennél tovább azonban nem lehet lépni a kiadványstruktúra távlati elemzése alapján – még akkor sem, ha számba vesszük a nyomtatott univerzum mögött paradox módon újra megerősödő kéziratos nyilvánosságot is. A modernitás nagy kérdéseit illető, második szintű interpretáció már nem végezhető a konkrét szövegek és kontextusuk tartalmi elemzése nélkül. Szükséges tehát, hogy modern átírásban, ha szükséges, for-

16 HELTAI, *Műfajok és művek...*, 273–287.; Kees TESZELSZKY és ZÁSZKALICZKY Márton, „A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok. Hírek, diplomácia és politikai propaganda (1604–1606)”, *Aetas* 27, 4. sz. (2012): 49–121.

17 Vö. HELTAI, *Műfajok és művek...*, 296–297.

18 RMNY 2075, 2096, 2097; a levelezés értékeléséhez: BENE Sándor, „Szinkretisták és szamaritánusok: Címzavak a kora újkori magyar politikai szótárból”, in *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 327–379 (Budapest: Reciti Kiadó, 2019), 333–336.

19 Uo., 300; „A funkcionális és használati műfaji rendszeren kívüli kiadványok” c. zárófejezet utolsó két tétele.

20 Az *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* Szegeden indult 1965-ben, Keserű Bálint szerkesztésében; új sorozata (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*) a 39. kötetnél tart.

21 MONOK István, *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvashányai a XVI–XVII. században*, Kulturális örökség (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2012).

dításban álljon rendelkezésre minél nagyobb forrásbázis; eleddig ugyanis az idetartozó (akácsak a szó legszűkebb „politikai” értelmében idetartozó) szövegek csak nagyon erősen szelektálva, vagy éppen régi és ma már szinte hozzáférhetetlen kiadásokban voltak elérhetőek. Ideje, hogy a láthatatlan könyvtár kilépjen a virtuális státusból, és felvállalja a korpusz megalkotásának és a vele járó kanonizálásnak a feladatát és felelősségét (hiszen minden elméleti engedmény ellenére: a tudományos nyilvánosságban az van, az létezik, ami új kiadásban megjelenik és ami magyarul jelenik meg). Nem gondoltunk szerkesztőbizottság alapítására, s nem gondolhattunk átfogó igényekkel, részletesen kidolgozott koncepció alapján indítható kiadványfolyamra, ehhez hiányzik az intézményes háttérünk (s tekintve szellemi közállapotainkat, ennek a helyzetnek nemcsak hátrányait látjuk világosan). A Magyar Politikai Könyvtár kötetei ezért számozás nélkül, ott és akkor jelennek majd meg, ahol és amikor az alkotói közösség finális forrást talál a megszerkesztésükre és kiadásukra. A most elinduló/folytatódó, két (három) kötetes forráskiadvány a magyar politikai irodalom legrejtélyesebb és legígéretebb néhány évtizedének, a Bocskai-felkeléstől a linzi békéig terjedő periódusnak azokat a szövegeit gyűjti egybe, amelyek egyszerre mutatják a hazai politikai gondolkodás erős vallási kötöttségét és modernizálódásának, professzionalizálódásának tendenciáit (a kettő talán nem áll oly élesen szemben, mint korábban gondoltuk volna: a vallás politikai szerepe ma erősebb mint valaha). Reményeink szerint ezt a válogatást követi a 16. és a 17. századi politikai prédikációk antológiája, majd Andreas Pannonius említett fejedelmi tükre Hunyadi Mátyáshoz... A választék, ha nem is végtelen, de széles; ezek csak a közvetlen tervek.²²

S hogy kiket is takar itt a többes szám első személy? Kik azok, akiknek a könyvespolcain a kora újkori virtuális politikai könyvtár köteteiből a legnagyobb halmaz volt azonos? Itt sem árt két lépést (legalább néhány évtizedet) hátrálalni az időben. Egy adott természetű korpusz mindig megtalálja a maga kutatói közösségét, minden gondolkodó ember valamiképpen a maga és közössége szellemi archeológiájához igyekszik

22 Az eredeti programcikkben még deziderátumként jelzett kiadások közül – BENE, „Eszmetörténet és irodalomtörténet...”, 60 – azóta több megvalósult, Pázmány, Alvinci, Balásfi írásait éppen a jelen kiadványunk kötetei közlik. Andreas Pannonius két királytükrének (a Mátyásnak dedikált mű mellett az Ercole d’Estének ajánlott változattal együtt) a BTK Irodalomtudományi Intézetének *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* c. sorozatában jelenik meg a közeljövőben. A Sztoicizmus Kutatócsoport 2020–2023 közötti programjában pedig a két prédikáció-antológia kiadása szerepel, Zászkaliczky Márton szerkesztésében: *Politika és teológia 16. századi Magyarországon* (Bejthe István, Melius Juhász Péter, Bornemisza Péter, Telegdi Miklós, Félegyházi Tamás, Szegedi Kis István, Sóvári Soós Kristóf, Stöckel Lénárd, Enyedi György, Kultsár György, Derecskei Ambrus prédikációiból); *Politika és teológia 17. századi Magyarországon* (Geleji Katona István, Kecskeméti C. János, Alvinci Péter, Milotai Nyilas István műveiből, Medgyesy Pál, Hoffmann Pál, Czeglédi István, Kéry Bálint, Nagyar István prédikációiból).

kötni az aktuálisan vizsgált témáját. A politikai eszmetörténet művelőinek nemzetközileg meghatározó iskolái és irányzatai politikai problémák mentén tagolódtak. Az egymással elvileg egyenértékű (és a diakrón „fejlődési” sorba rendezés kísérleteinek természetük szerint ellenálló) politikai nyelvek kutatása erősen angolszász projekt: pragmatikai nyelvészeti háttérét a második világháborúban kódfejtőként tevékenykedő Austin beszédaktus-elmélete teremtette meg; a cambridge-i eszmetörténeti iskola legismertebb alakja, Quentin Skinner, a szellemi fejlődését meghatározó princetoni éveit alatt egy folyosón dolgozott Clifford Geertz-cel, akinek kulturális antropológiai szemlélete saját vallomása szerint is döntő hatást gyakorolt rá.²³ Ez az irányzat mindig némi távolságtartással tekintett a Martin Heidegger és Hans-Georg Gadamer köréhez erős szálakkal kötődő német hermeneutikai iskola nagy időtávokban gondolkodó történeti szemantikai vállalkozására, a *Geschichtliche Grundbegriffere*,²⁴ amelynek alapító szerkesztői között volt olyan nagy történész (Otto Brunner), aki a harmincas évek kultúrpolitikai harcaiban bizony megkarcolta magát.²⁵ Távól álljon tőlem az ítékezés, inkább arra utalnék ezzel, hogy a tudományos irányzatok, iskolák nem a semmiből teremnek, visszhangjukat, hatásukat éppen a saját korukba és kontextusukba való beágyazottság biztosítja. A közöttük zajló vitákat is ez teszi izgalmassá. E távlatból tekintve pedig az is természetes, hogy a magyar politikai eszmetörténet kutatásának, bár mindig is voltak politikai tétjei (gondoljunk a hatvanas évek ún. nemzet-vitájára), de az iskolák noha távolról, a kora újkori vallási-felekezeti problematikához kötődtek inkább, és nem primér, tiszta (vagy mondjuk inkább úgy: a teológiától végképp eloldott, modern) politikai nézetkülönbségek mentén tagolódtak. Szekfű Gyula szemlélete a *Regnum* folyóirat körül szerveződő modern egyháztörténeti kutatásban talált folytatásra, és ez az irány éppúgy nem szakadt meg, mint ahogy Benda Kálmán fiatalkori munkájának, *A magyar nemzeti hivatástudat történetének* (1937) érdeklődése, kérdésiránya is tovább öröklődött a kutatók nemzedékeiben.²⁶ A kora újkori magyar politikai eszmetörténet

23 Lásd a válogatott (és az olasz kiadásra átdolgozott) tanulmányaihoz írott bevezetőt: Quentin SKINNER, *Dell'interpretazione*, Saggi 548 (Bologna: Il Mulino, 2001), 9–10. Austin ihlető hatásáról: Quentin SKINNER, „Significato, atti linguistici e interpretazione”, in SKINNER, *Dell'interpretazione*.

24 A vitákról részletesen lásd TRENCSENYI Balázs, „Kulcsszavak és politikai nyelvek: Gondolatok a kontextualistakoncepció eszmetörténeti módszertan kelet-közép-európai adaptációjáról”, in *A történelmi szerzősávosládája: A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*, szerk. SZEKERES András, 117–158 (Budapest: L'Harmattan–Atelier, 2002); BENE Sándor, „A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben: A kora újkori modell”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 105 (2001): 285–315.

25 Peter N. MILLER, „Nazis and Neo-Stoics: Otto Brunner and Gerhard Oestreich Before and After the Second World War”, *Past and Present* 176 (2002): 144–186.

26 BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században* (Budapest: Bethlen Nyomda, 1937); lásd még PÉTER Katalin, „Az ellenállás tanát hirdető történész”, in *A történelem*

mai kutatói közössége modern módszertani háttérrel, nagyobb forrásbázison, de ebbe a vitafolyamba lépett be az elmúlt években, évtizedekben. Nomina *non* sunt odiosa – de a névsor összeállítását mégis mellőzöm, mert önmagában is megtöltené az utószó terjedelmi kereteit, s még úgy is bizonyosan volna, aki kimaradna belőle, noha ott lenne a helye. Annyi bizonyos, hogy a jelen kötet szerkesztői, fordítói, az idén lezárult kutatási projekt résztvevői ott vannak közöttük, és a személyi kör természetes átfedéseket mutat a sorozat folytatását segítő Történettudományi Intézet és a Sztoicizmus Kutatócsoport tagjaival. A valamivel tágabb kör pedig könnyen összeállítható a kilencvenes évek végén megjelent, a cambridge-i eszmetörténeti iskolát bemutató kötet kezdeményezőiből,²⁷ a 2005-ös gyulai és a 2012-es debreceni eszmetörténeti konferenciák előadói közül,²⁸ a 16–17. századi udvari kultúrát vizsgáló újabb kötet résztvevői köréből,²⁹ az *Adattár* köteteinek és az RMNy-csoport tagjainak közreműködőiből, a 17. század politikai nyelveit vizsgáló legújabb tanulmánykötet szerzőiből...³⁰

Lám, ezt a hiányos felsorolást is nehéz abbahagyni. Két mestert azonban nem hagyhatok említés nélkül, mert munkásságuk, szemléletük, emberi és kutatói hitelük a most útjára bocsátott sorozat iránymutatói. Tarnai Andort és Péter Katalint. Irodalomtörténészként, történészként személyükben képviselték az eszmetörténész által művelt tudományszakok határainak átjárhatóságát.³¹ Mindketten hittek abban, hogy a tudományt elsősorban nem a megoldások, hanem a jó kérdések éltetik (Tarnaitól idéztem is az egyiket: nemzedékeknek adott munkát vele). S mindketten tudták, hogy kérdéseket csak szövegekről lehet feltenni, hogy minden elméleti általánosításnak, történeti magyarázatkísérletnek éltető talaja és természetes közegellenállása

mint hivatás: A Benda-emlékkonferencia előadásai, 2013. november 27., szerk. SZIJÁRTÓ M. István, A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 11, 13–29 (Budapest: Balassi Kiadó–Ráday Gyűjtemény, 2015).

- 27 HORVÁTH HÖRCHER Ferenc, szerk., *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe: John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai* (Pécs: Tanulmány Kiadó, 1997).
- 28 A 2005-i Gyulán tartott konferencia (*A politika műfajai*) anyaga nem jelent meg (a mulasztás a jelen sorok írójának lelkén szárad); a debreceni konferencia kötete: FAZAKAS Gergely Tamás, MIRU György és VELKEY Ferenc, szerk., „*Politica philosophiai okoskodás: Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig* (Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2013).
- 29 G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, szerk., *Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005). Minden hasonló nagy vállalkozás mögött megemlítené volna az iskola, ahonnan kinőtt – jelen esetben R. Várkonyi Ágnes kezdeményező szerepe (az udvari kultúra kutatásán túl a közvélemény-történet iránti érdeklődése, amely számtalan ponton érintkezett a politikai eszmetörténet művelésével).
- 30 KÁRMÁN és ZÁSZKALICZKY, szerk., *Politikai nyelvek...*
- 31 Tarnai Andor munkásságáról ebben a tekintetben: SZILÁGYI Márton, „Filológiából eszmetörténet: Tarnai Andor *Extra Hungariam...* című monográfiájának tudománytörténeti helyéről”, in *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, szerk. PAPP Ingrid, Reciti konferenciakötetek 7, 83–91 (Budapest: reciti, 2020).

az a szövegtörzs, amin kipróbálja magát. Mindkettőjük egyik leggyakoribb mondata volt: „ki kellene adni”. A források mindennél előbbre valók – ezért az ő szellemükben szeretnénk gyarapítani, láthatatlanból láthatóvá tenni a Magyar Politika Könyvtárt. A polcomon – mint sokakén – sárgállik egy vékony könyvgerinc: Péter Katalin legendás tanulmánykötete a kilencvenes évek közepéről. Mire megjelent, a sorozatszerkesztő (Benda Kálmán) és a lektor (Tarnai Andor) is csak gyászkeretben kerülhetett a címnegyedbe. Idén február óta a szerző sincs már velünk. De figyelmeztetését érdemes megszívlelni, mintegy módszertani útmutatóul mind a szövegkiadói, mind az értelmezői hübrisz visszafogására: kérdéseink „közül nem is egyre készen látszik a felelet eddigi ismereteink alapján is. További kérdés azonban, hogy vajon szabad-e rájuk eddigi ismereteink alapján válaszolni?”³²

A sorozat már elindult, mielőtt láthatóvá lett volna, s reményeink szerint véget legfeljebb látható formájában ér majd, hiszen végleges válaszok éppúgy nincsenek, mint örökké érvényes kérdések sem.

32 PÉTER Katalin, „Köznevelési publicisztika, köznevelési politika a 17. század derekán: Az Országgyűlési pasquillus”, in PÉTER, *Papok és nemesek...*, 152–180, 180.